

УДК 371.132:614.253.1

## ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНІХ СІМЕЙНИХ ЛІКАРІВ»

Ю.М.Остраус

*Анотація.* У статті обґрунтовано необхідність формування професійно-комунікативної культури майбутніх сімейних лікарів; досліджено різні підходи до визначення понять «культура», «комунікація», «комунікативна культура», розкрито авторське трактування поняття «професійно-комунікативна культура майбутніх сімейних лікарів».

*Ключові слова:* культура, комунікація, комунікативна культура, професійно-комунікативна культура майбутніх сімейних лікарів.

*Аннотация.* В статье обоснована необходимость формирования профессионально-коммуникативной культуры будущих семейных врачей; исследованы разные подходы к определению понятий «культура», «коммуникация», «коммуникативная культура», раскрыто авторское определение сущности понятия «профессионально-коммуникативная культура будущих семейных врачей».

*Ключевые слова:* культура, коммуникация, коммуникативная культура, профессионально-коммуникативная культура будущих семейных врачей.

*Summary.* The author substantiates the necessity of forming future general practitioners' professional and communicative culture; different approaches to the definition of terms «culture», «communication», and «communicative culture» are analysed; the author's definition of the term «future general practitioners' professional and communicative culture» is provided.

*Key words:* culture, communication, communicative culture, future general practitioners' professional and communicative culture.

**Постановка проблеми.** Модернізація системи вищої освіти України, що відбувається в умовах кардинальних суспільних змін, та підвищення вимог до спеціалістів будь-якої сфери у зв'язку з їх наближенням до європейських стандартів вимагають від майбутніх фахівців не тільки досконалого володіння спеціальними знаннями, а й високого рівня професійної та комунікативної культури. Особливо гостро ця проблема постає у сфері охорони здоров'я, на реформування та вдосконалення якої було спрямовано значні зусилля, оскільки від уміння лікаря спілкуватися та встановлювати психологічний контакт з пацієнтами залежить їхнє здоров'я, душевний стан, навіть життя. У сучасних умовах на перший план виходить проблема підвищення професіоналізму саме сімейних лікарів, тому що вони надають первинну медичну допомогу населенню, відповідно від їхнього професійного й культурного рівня залежить вчасне та якісне надання допомоги хворим. Уміння правильно донести інформацію до пацієнта, бути ввічливим і коректним з ним та з його рідними, порозуміння з колегами та адміністрацією – це повсякдення, з яким стикається сімейний лікар кожного дня. У зв'язку з цим, питання формування професійно-комунікативної культури майбутнього сімейного лікаря має винятково актуальне значення.

**Аналіз останніх досліджень.** У сучасних наукових дослідженнях означена проблема розглядається вченими в різних аспектах. Загальні механізми та закономірності комунікації розглянуто Б.Ананьєвим, Г.Андрєєвою, В.Батаршевим, Ф.Бацевичем, Л.Вікуловою, Є.Ільїним, М.Каганом, В.Конєцкою, А.Соколовим, М.Філоненко та іншими. Аналіз взаємозв'язку культури та комунікації представлено в працях К.Абульханової-Славської, А.Бодальова, В.Гриньової, М.Кагана, І.Кузнєцової, О.Леонтєєва, В.Мясищева, В.Розіна, С.Рубінштейна, В.Сластьоніна та інших. Проблема формування комунікативної культури майбутніх фахівців, визначення її сутності, структурних компонентів стала предметом наукових пошуків В.Барковського, А.Білоножко, С.Бірюкової, О.Гаврилук, С.Герасименко, К.Галацин, І.Єлькіної, С.Знаменської, Г.Медведь, Г.М'ясоїд, В.Садової, І.Тимченко, О.Уваркіної, Е.Ященко та інших.

**Мета статті** – на основі аналізу наукової літератури дослідити різні підходи до визначення понять «культура», «комунікація», «комунікативна культура» та розкрити авторське трактування сутності поняття «професійно-комунікативна культура майбутніх сімейних лікарів».

**Виклад основного матеріалу.** Для виявлення сутності професійно-комунікативної культури майбутніх сімейних лікарів ми вважаємо за потрібне насамперед проаналізувати поняття «культура» як

ключове для даного явища. Цей термін є одним з найбільш багатозначних, оскільки сама культура – надзвичайно складне й багатогранне явище, що охоплює усі сторони людського буття. Слово «культура» походить від латинського *culture*, що в перекладі має значення «обробіток, виховання, освіта, розвиток, вшанування» і в початковому тлумаченні воно означало цілеспрямований вплив людини на природу, оброблення землі, вирощування, культивування рослин і тварин. Поступово це поняття поширюється на інші сфери людської діяльності, зокрема ним почали позначати процес і результат обробки природних матеріалів у різних ремеслах, а потім процес виховання і навчання людини. Згодом культуру стали розуміти як людяність та вихованість, яка виокремлює людину з природи та варварського стану, а потім називали цим словом усе, що створене людиною на відміну від того, що створене природою [14, с. 341].

У Середньовіччі культурою вважали прагнення до ідеалу та бездоганності, в епоху Відродження її починають розглядати як досконалість людини, відповідність гуманістичним ідеалам. У Новий час термін вживали для позначення ступеня вихованості, освіти, інтелекту, дотримання норм етики, а потім до цих значень додалося розуміння культури як рівня досконалості, що досягається в опануванні галузю діяльності як процесу створення, розподілу та використання цінностей. Починаючи з другої половини XVII століття, поняття «культура» стає центральною категорією філософії, важливим аспектом життя суспільства, що відрізняє людське буття від тваринного існування. Культуру вважали процесом розвитку людського розуму, поширенням знань та освіти (Вольтер, Тюрбо, Кондорсе); історичним розвитком людської духовності, тобто еволюцією моральної, естетичної, релігійної, філософської, наукової, правової та політичної свідомості (Кант, Фітхе, Шеллінг, Гегель, Шиллер, Шлегель, Лессінг, Герде); автономною системою цінностей та ідей, котрі визначають тип соціальної організації (Риккерт, Кассирер, Вебер, Данилевський, Сорокін, Тойнбі, Шпенглер) [9; 14; 17].

Сучасне розуміння терміна пояснює філософський енциклопедичний словник: «Культура – специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної та духовної праці, в системі соціальних норм, установ, в духовних цінностях, в сукупності відношень людей до природи, між собою, до самих себе» [17, с. 292].

Чимало вчених доклали значних зусиль, щоб наблизити нас до розуміння культури як складного соціального явища, що пронизує буквально усі сторони життя суспільства та особистості. Наприклад, А. Арнольдов вважає за необхідне сприймати культуру як динамічний творчий процес, синтез створених людиною матеріальних та духовних цінностей, гармонійних форм ставлення людини до природи, суспільства і самої себе, як результат зв'язку людини зі світом, утвердження в ньому [2, с. 10].

На нашу думку, Г.Васянович та В.Онищенко формулюють досить влучне тлумачення даного поняття: «Культура – це філософська категорія, яка дана для визначення творчої діяльності особистості, спрямованої на створення, збереження, розповсюдження, обмін і використання сукупності матеріальних і духовних цінностей суспільства, які служать всебічному розвитку самої особистості» [6, с. 120-121].

М.Каган та Ю.Солонін наголошують, що людина є творцем культури, а культура, зі свого боку, разом із суспільством створюють людину. Сучасним підходом до осмислення культури вчені вважають розуміння її як «системно організованого цілого, яке історично сформувалося в процесі розвитку невідомої тваринному світу форми діяльності, що створила мережу відносин культури до природи, суспільства і людини» [12, с. 73-74].

Варто також звернути увагу на погляди П. Гуревича, який зазначає, що феномен культури охоплює явища трьох порядків: матеріального (предмети виробництва), кінетичного (поведінка, що завжди включає рух) та психологічного (знання, погляди, цінності, спільні для членів суспільства). Вчений доходить висновку, що культура – це діяльність; феномен, що породжений незавершеністю людської природи, розгортанням творчої активності людини, яка спрямована на пошук сенсу буття [9, с. 30-70].

Отже, існує широка різноманітність значень поняття «культура» – від простого протиставлення природі до трактування його як історично визначеного рівня розвитку суспільства; творчих сил і здібностей людини, що виражаються в різних типах організації життя та діяльності людей. Однак, для нашого дослідження найважливішим є тлумачення даного терміна з погляду педагогічної науки, яке висвітлюється в педагогічному словнику в широкому розумінні як «сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності». У більш вузькому розумінні культурою називається сфера духовного життя суспільства, що охоплює систему виховання, освіти, духовної творчості. В контексті нашого аналізу найбільш доречним буде третє визначення, що дається в словнику: «рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності» [8, с. 182].

Важливою є також точка зору О.Мартиненко, яка пропонує авторське визначення поняття «загальна культура майбутнього фахівця» як універсальної єдності, що містить в собі: процес нагромадження знань і досвіду, їх реалізацію в діяльності та поведінці; складну систему якостей, яка виражається в сукупності цінностей, норм, ідеалів і визначає ставлення особи до себе, довколишнього світу, навчальної та майбутньої професійної діяльності [13, с. 10].

Зрештою, ми виявили, що численні визначення поняття культури, котрі даються різними дослідниками, все ж мають деякі спільні аспекти, а саме: це явище пов'язане з діяльністю людського суспільства; об'єктом і суб'єктом культури є людина; вона не може бути пов'язана лише з однією сферою життєдіяльності, а охоплює усі сторони людського життя; культура виступає якісною характеристикою розвитку суспільства й особистості; вона пов'язана з сукупністю матеріальних та духовних цінностей, норм, ідеалів та відношень.

Перш ніж розглядати значення поняття «професійно-комунікативна культура», необхідно зупинитися на самому явищі комунікації. Проаналізувавши психолого-педагогічну й довідникову літературу, ми дійшли висновку, що існує три основні підходи до трактування цього терміна: комунікація у вузькому значенні як передача інформації з використанням різноманітних каналів та знакових систем, аспект чи складова спілкування. Цей підхід було виявлено у дослідженнях О.Андрієнко, А.Батаршева, Ф.Бацевича, І.Вітенка, І.Зимньої, Л.Кайдалової, Л.Пляки, М.Лісіної, А.Лобанова, С.Максименко, Г.Медведь, О.Сергеєнкової, О.Скрипченко та інших.

1. комунікація як синонім спілкування. Такий погляд відображений у працях С.Бірюкової, С.Знаменської, О.Леонтьєва, Б.Мещерякова, В.Соковніна, Н.Степанової, М.Філоненко.

2. комунікація в широкому значенні як взаємодія двох систем, в ході якої від однієї системи до іншої передається сигнал, що несе інформацію; коли спілкування є частиною комунікації. Така думка висловлюється в роботах Є. Ільїна.

Для здійснення власного теоретичного аналізу ми взяли за основу наступні твердження:

- комунікація не рівнозначна спілкуванню, а є вужчим за нього явищем, однією з його складових [1; 4];

- комунікація – це взаємодія між людьми в різноманітних процесах спілкування, під час якої відбувається взаємообмін досвідом, уявленнями, ідеями, інтересами, настроями, установками та почуттями, формується ставлення до отриманої інформації, що сприяє взаєморозумінню [1; 4];

- суть комунікації полягає не тільки в інформуванні, але й у спільному осягненні предмету, тобто інформація не просто передається, а розуміється, осмислюється, уточнюється, розширюється [1].

Окремо слід звернути увагу на роботи О.Каверіної та С.Поплавської, оскільки в них проаналізовано сутність понять «професійна комунікація» та «професійна комунікація медичного працівника». О.Каверіна запропонувала авторське визначення терміна «професійна комунікація», розуміючи його як процес становлення особистості майбутнього фахівця, що дає можливість зберегти її індивідуальність, неповторність; як реалізацію програм мовної поведінки залежно від здатності фахівця орієнтуватися в конкретній професійній ситуації, класифікувати її згідно з темою, цілей та комунікативних установок; як форму соціального й професійного спілкування, що відбувається в природних обставинах життя чи професійної діяльності [11, с. 16].

У дослідженні С.Поплавської було сформульовано визначення категорії «професійна комунікація медичного працівника», котру науковець трактує як «систему безпосередніх чи опосередкованих зв'язків, взаємодій фахівця, що реалізуються за допомогою вербальних і невербальних засобів комунікації з метою взаємообміну інформацією, моделювання й управління процесом комунікативної взаємодії, регулювання взаємодії в професійній діяльності медичного працівника» [15, с. 8.].

Аналіз філософської, психологічної та педагогічної наукової літератури свідчить про те, що проблема комунікативної культури розглядалася вченими в різних аспектах. Соціально-філософському аналізу цього явища присвячені роботи О.Єрикалова, С.Сарновської та О.Соколової, в яких комунікативна культура характеризується як культура людських взаємин та цивілізований спосіб спілкування; як творче здійснення особою відтворення, підтримки й розвитку соціальних комунікацій; як систему інтелектуальних, духовних та професійних здібностей і якостей, котрі надають можливість ефективної взаємодії у соціальному оточенні. У роботах психологів А.Білоножко, І.Єлькіної, Є.Ільїна, О.Корніяки, Є.Руденського комунікативна культура розглядається як прояв і фактор розвитку особистості, передумова ефективної професійної діяльності, показник професійної компетентності та професійного самовдосконалення; визначаються базові компоненти цього явища; аналізуються суспільно-психологічні чинники, від яких залежить ефективність комунікації та формування комунікативної культури. Наприклад, А.Білоножко стверджує, що цей феномен є системою внутрішніх ресурсів, сукупністю спеціальних комунікативних якостей, знань, здібностей, умінь і навичок, завдяки

яким створюється ефективна комунікація, попереджається виникнення психологічних труднощів та забезпечується результативність міжособистісної та професійної взаємодії [5, с. 6-7].

Розробляючи питання сутності поняття «комунікативна культура», науковці-педагоги висувують різні ідеї щодо його тлумачення. Деякі вчені визначають її як основу загальної культури особистості. Такий погляд висловлюється Л.Аухадєєвою, яка вважає комунікативну культуру необхідним компонентом та базою для формування загальної, професійної та індивідуальної культури фахівця; здатністю особистості інтегрувати свою свідомість у глобальний простір суспільної свідомості й досягти завдяки цьому вищих результатів у духовному та професійному розвитку [3, с. 39].

Комунікативна культура майбутнього фахівця також може розглядатися як уміння особи організувати комунікативну діяльність. Таке судження ми знаходимо в дослідженні С.Знаменської, що називає це явище специфічним способом організації професійного спілкування, котрий характеризується наявністю у фахівця комунікативного ідеалу, умінням володіти комунікативною ситуацією, системою комунікативних норм і правил, знанням власних особливостей і комунікативних здібностей, відношенням до особистості як до цінності [10, с. 60].

Ряд дослідників (В.Барковський, О.Гаврилук, Е.Манжос, Г.Медведь, В.Садова, Ю.Ушачова, Е.Ященко) аналізують комунікативну культуру як складне динамічне особистісне утворення, котре впливає на розвиток та самореалізацію людини. Наприклад, Ю.Юсеф вважає комунікативну культуру майбутнього медика інтегративним утворенням його особистості, котре містить в собі знання про етикетні норми та уміння спілкування, регулює неконфліктні відносини з пацієнтами, їхніми родичами, колегами в процесі професійної комунікації [18, с. 148].

Інший погляд на поняття полягає в трактуванні його як набутої якості особистості, котра сприяє адаптації в суспільстві, організації міжособистісної взаємодії, досягненню високого рівня професіоналізму. На нашу думку, досить чітко визначення, що ілюструє такий підхід, пропонує О.Уваркіна: «Комунікативна культура розглядається нами як свідома, цивілізована властивість особистості, яка базується на рисах характеру, її особистих якостях, комунікативних та організаторських схильностях, потреби в спілкуванні й контакті з іншими особами, що формується на основі отриманих знань та умінь і виражається в умінні виконувати комунікативну діяльність у нових умовах» [16, с. 55]. Подібні погляди відображено також у дослідженнях Г.М'ясоїд, М.Разорьонові, З.Побежимові, В.Сморчкової, Л.Станкевич.

М.Дядіщева, С.Герасименко, І.Татаріна, О.Халупо, І.Тимченко, Г.Максимова та С. Тарасенко погоджуються, що комунікативна культура являє собою систему окремих компонентів, необхідних для ефективного здійснення комунікативної діяльності. С.Герасименко дійшла висновку, що комунікативна культура – це сукупність ціннісних установок, мовленнєвих та етичних знань, умінь і навичок, а також жестів, символів і досвіду, котрі використовуються людиною в комунікативній діяльності. Слід також звернути увагу на погляди дослідниці щодо комунікативної культури медика. Вона зазначає, що це явище в професійній сфері включає розуміння й тлумачення професійних термінів та понять; розуміння вербальних, невербальних (жести, міміка) та формальних (формули, графіки) засобів; уміле використання спеціально підготовленого матеріалу (кардіограма, результати аналізів); коректне вживання іноземної мови в професійній сфері (розуміння та вживання іншомовних понять, термінів). У особистісній сфері цей вид культури передбачає установку на комунікацію; узгодження власних інтересів з інтересами інших (переконання, пояснення, рекомендація); розуміння самого себе як комунікатора; концептуальну позицію щодо процесу комунікації; використання іноземної мови з метою долучення до мовної культури. Комунікативна культура фахівців-медиків у соціальній сфері представлена усвідомленням своєї ролі в комунікації; прийняттям рішень в групі (обговорення індивідуальних та спільних потреб, узгодження правил, готовність до співпраці та врегулювання конфліктних ситуацій); презентацією спільних результатів праці; володінням комунікативними стратегіями; здійсненням іншомовної комунікації [7, с. 41-42].

**Висновки.** Отже, на основі проведеного вище аналізу, ми можемо запропонувати авторське визначення поняття «професійно-комунікативна культура майбутніх сімейних лікарів» – це складне динамічне особистісне утворення, що охоплює систему загальнолюдських та професійних цінностей, мовленнєвих та етичних знань, комунікативних умінь і якостей, зразків поведінки, норм і правил здійснення професійної комунікативної діяльності, котрі пов'язані зі специфікою професії і забезпечують високу ефективність професійної комунікації сімейних лікарів. Зазначимо також, що володіння професійно-комунікативною культурою надає можливість сімейному лікареві діяти відповідно до культурних стандартів оточення, правильно орієнтуватися в різноманітних комунікативних ситуаціях у процесі професійної діяльності, враховувати індивідуальні особливості учасників комунікації, уміло використовувати комунікативні знання і вміння. Вона є необхідною

умовою взаєморозуміння, доброзичливої та ефективної взаємодії учасників професійної комунікації, забезпечує ефективне розв'язання різноманітних професійно-комунікативних завдань.

Проведене дослідження не охопило усіх аспектів проблеми професійно-комунікативної культури майбутніх сімейних лікарів. Перспективами для подальшого дослідження залишаються питання педагогічних умов формування цього виду культури в процесі професійної підготовки майбутніх сімейних лікарів.

### Література

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2001. - 384с.
2. Арнольд А. И. Введение в культурологию (новая расширенная редакция) : учебное пособие / А. И. Арнольд. – М. : Народная Академия культуры и общечеловеческих ценностей, 1993. – 352 с.
3. Аухадеева Л. А. Формирование коммуникативной культуры современного учителя в процессе вузовской подготовки : автореф. дисс. на соискание уч. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Л. А. Аухадеева. – Казань, 2008. – 48 с.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
5. Білоножко А. В. Соціально-психологічні чинники становлення комунікативної культури майбутнього юриста в процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / А. В. Білоножко. - К., 2008. - 21 с.
6. Васянович Г. П. Ноологія особистості : навчальний посібник для студентів і викладачів / Г. П. Васянович, В. Д. Онищенко. – Львів : Сполом, 2012. – 224 с.
7. Герасименко С. Л. Формирование коммуникативной культуры будущего медицинского работника в процессе изучения иностранного языка : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Герасименко Светлана Леонидовна. – Курск, 2007. – 282 с.
8. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 374 с.
9. Гуревич П. С. Культурология : учебник для вузов / П. С. Гуревич. - М. : Проект, 2003. - 336 с.
10. Знаменская С. В. Педагогические условия формирования коммуникативной культуры студентов в процессе профессиональной подготовки в вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Знаменская Стояна Васильевна. – Ставрополь, 2004. – 212 с.
11. Каверіна О. Г. Інтегративний підхід до формування готовності студентів вищих технічних навчальних закладів до професійної комунікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. Г. Каверіна. – К., 2010. – 44 с.
12. Культурология : учебник / [Под ред. Ю. Н. Солонина, М. С. Кагана]. - М.: Высшее образование, 2005. - 566 с.
13. Мартиненко О. И. Формирование общей культуры будущего специалиста в системе «колледж – вуз» : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / О. И. Мартиненко. – Астрахань, 2009. – 20 с.
14. Новая философская энциклопедия. В 4 т. / [Институт философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд., научно-ред. совет: предс. В.С. Степин, замест. предс: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов]. - М. : Мысль, 2001. - Т. 2. – 634 с.
15. Поплавська С. Д. Формування готовності студентів медичних коледжів до комунікативної взаємодії у професійній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / С. Д. Поплавська. – Житомир, 2009. – 20 с.
16. Уваркіна О. В. Формування комунікативної культури студентів вищих медичних закладів освіти в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Уваркіна Олена Василівна. – К., 2003. – 193 с.
17. Философский энциклопедический словарь / [Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
18. Юсеф Ю. В. Особливості формування комунікативної культури майбутніх лікарів у сучасному соціокультурному середовищі / Ю. В. Юсеф // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. - 2013. - № 21.- С. 145-150.